

Душан Р. Живковић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ПОЈАМ ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТИ

Циљ рада представља анализу генезе, природе и функције процеса интертекстуалности. Анализа ће се кретати у два правца: 1) у дијахронијској димензији – од првих теорија интертекстуалности, до поетике постмодернизма; 2) у синхронијској димензији – у вишеслојној комуникацији између аутора, читаоца (коаутора) и текста у непрестаном семантичком преображају. У овом контексту посматрамо шире схватање интертекстуалности, по коме сваки текст представља интертекст, као и уже схватање, које прецизира стварање интертекстуалних веза посредством „сигнала“ у тексту, у смислу експлицитног или имплицитног упућивања на други текст у дијалогу са читаоцем. Дакле, док је шире схватање интертекстуалности погодније за дескрипцију опште парадигме, уже схватање интертекстуалности има прецизнију функцију у анализи конкретних интертекстуалних аспеката у књижевноуметничком делу.

Кључне речи: интертекстуалност, метатекстуалност, прототекст, подтекст, преображај, коауторство

1.1 Генеза

Интертекстуалност дефинишемо као процес комуникације између прототекста¹ и новонасталога текстуалног дискурса. Она, према томе, условљава и интерференцију значења између делова разнородних прототекстова у тексту, приказује различит степен ауторског односа према преображају традиције (цитат, парафразу, алузију, пастиш, палимпсест) и ствара универзум значења, коресподентност ауторове сугестије и читалачке суме искустава. Да би се, међутим, ближе одредио феномен интертекстуалности, неоп-

1 Под појмом прототекста („први текст“) подразумевамо део или целину једног текста чији је семантички систем транспонован у други текст. „Прототекст представља сваки текст који постаје објекат међутекстовног надовезивања“ (*Речник књижевних термина* 1985: 614).

ходно је претходно приказати краћи преглед његове појмовне гене-
зе.

Михаил Бахтин (Михаил Михайлович Бахтин) је био иницијатор, ако не и термина „интертекстуалност“, онда свакако специфичног погледа на језик и књижевност, који ће условити каснији развој теорија интертекстуалности. Наиме, Бахтин сматра да се све лексеме у језичком систему налазе у условљеном и интерферирајућем односу значења. На тај начин ствара се *дијалогизам* који је својствен сваком тексту у оквиру било ког социјалног контекста. У идеји „међуповезаности“ текстова, Бахтин поима текст као „исказ“, монаду, систем значења који се налази у „дијалогској узајамности“ и „одражава све текстове (у границама) дате мисаоне сфере“ (М. Бахтин 1995: 12). Према томе, полифонија и интерференција преузетих, алудираних или преображених значења представљају иманентне одлике књижевности. Појам интертекстуалности, каквог га ми данас познајемо, новијег је порекла. Он је најчешће везан за наговештаје постмодернизма и идеју полифоније разнородних утицаја уметничке традиције, а с друге стране – за развој постструктурализма и интердисциплинарности науке о књижевности.

Под утицајем Бахтиновог учења о дијалогској узајамности текста и полифонији, Јулија Кристева (Julia Kristeva), 1967. године, у студији *Le mot, le dialogue et le roman*, ствара термин „интертекстуалност“ („l'intertextualité“). Међутим, за разлику од Бахтинове идеје контекста у „размени смисла“, Кристева истиче аспект „производње смисла“, анализирајући више интенције аутора од читаоачеве улоге у препознавању и стварању контекста:

„Књижевни текст се умеће у целину текстова: он је писање – реплика (*écriture- repliqué*) (функција или негација) неког другог (неких других) текстова. Својим начином писања, читајући пређашњи или истовремени књижевни корпус, аутор живи у историји, и друштво се уписује у текст“ (Кристева 1969: 120).

Другим речима, не може постојати текст који би сам по себи чинио аутономну категорију, већ мора бити тумачен у зависности од културног кода и времена коме припада, а шире посматрано - и његовог дијалога са целокупним „универзумом“ уметничке традиције. Јулија Кристева тако обједињује спољашњи и унутрашњи приступ проучавања књижевности², посматрајући литерарне текстове

2 Теорије Ролана Барта, Умберта Ека и Јулије Кристеве доприносе развоју мултидисциплинарности и интердисциплинарности у проучавању књижевности. До шездесетих година 20. века, наука о књижевности је поседовала више различитих актуелних теоријских школа унутрашњег проучавања књижевности (руски формализам,

као системе знакова културе. Такође, њихова комуникација може се истовремено посматрати и синхронијски, као и дијахронијски. Првобитни *сем* (знак), транспонован у текст, процесом семиозе доживљава опалесценцију или пак промену значења, и постаје нови знак – *semeion*.

Ментор Јулије Кристеве на поменутој студији о дијалогизму, Ролан Барт (Roland Barthes), заслужан је за даље конституисање појма интертекстуалности, као и за његово популаризовање широм европског културног круга. За разлику од Кристеве, он сматра да је фокусирање на односе текста и читаоца пресудно за проучавање интертекстуалних веза. Бартова теорија интертекстуалности остварила је доминантнији утицај на постструктуралистичку мисао, па и на читаву постмодерну. У теоријској мисли Ролана Барта, структура престаје да буде линеаран, „централизован“ појам (односно делова и целине имплициран током читавог развоја европске културе), већ постаје динамичан процес. Бартово поимање интертекстуалности је до те мере уопштено, да се сваки текст сматра интертекстом; он се може тумачити као епистемолошка метафора, јер књижевност представља универзум значења³. По Бартовом мишљењу, текст⁴ не може изаћи из „мреже“ интертекстуалности, без обзира да ли је реч о уметничком или вануметничком садржају⁵.

Са становишта филозофије језика, Барт одређује интертекст на следећи начин:

„Појам интертекста доноси теорији о тексту социјални аспект: цио језик, ранији или савремени, долази до текста, не слиједећи пут наследства или свјесног опонашања, него дисеминације - фигура која јамчи да текст нема статус репродукције, него продукције (тачније: производности)“ (Р. Барт 1986: 9-10).

англо-америчка нова критика, чикашки критичари, итд.), концентрисаних на значења која постоје „искључиво у тексту“. С друге стране, у универзитетским круговима били су примењивани и чисто позитивистички, социолошки и психоаналитички, дакле, спољашњи приступи, који су били изразити противници идеје семантичке аутономије текста. Обе подељене стране нудиле су сужене научне перспективе. У савременој науци о књижевности, међутим, присутна је интерференција различитих књижевно-теоријских схватања, па чак и преузимање метода и идеја из друштвених и природних наука.

- 3 Овакво поистовeћивање је посебно применљиво на дела мозаичке композиције и експлицитног аутопоетичког истицања доминантне улоге интертекстуалности у књижевном делу.
- 4 Дефиниција текста као материјалне секвенце коју чини специфична законитост организације представља општи став структуралистичке мисли.
- 5 Барт поима интертекст у најширем смислу, укључујући, такође, и имплицитне видове интертекстуалности, као што су несвесни или аутоматски цитати, подразумевајући под појмом интертекста и „класичне“ појмове утицаја, извора и посредника.

Барт у овом ставу посматра социјални аспект интертекстуалности, као и Јулија Кристева, у ширем, културолошком смислу. Међутим, он истиче и естетску позицију оригиналности стварања. Дакле, чак и преузети текст, транспонован у другом „склопу“, постаје нова креација.

Мишел Рифатер (Michell Riffaterre), с друге стране, више од Барта наглашава улогу рецепције, дефинишући интертекстуалност као „модалитет перцепције, читаочево дешифровање текста тако да он идентификује структуре којима текст „дугује“ своју уметничку вредност“ (Рифатер 1984: 145). Рифатер на тај начин посматра интерференцију формалних и семантичких аспеката интертекстуалности. Такође, интертекстуалност за њега значи феномен усмеравања линијског читања. Међутим, да не би дошло до термилошке забуне, појам „линијског“, односно „линеарног“ читања нећемо користити у овом раду у смислу који предлаже Рифатер, већ искључиво у значењу „класичног“, једносмерног односа писца и читаоца.

Проучавање интертекстуалности не може се свести на интенције аутора, или, с друге стране, тумачити само кроз рецепцију, јер је савремена књижевност експлицитно против оваквих једностраности, у својим поетичким ставовима о нелинеарности уметничког дела и коауторства читаоца. Аутор не тежи да уоквири у један непроменљиви систем различите комбинације интертекстуалних аспеката⁶, већ ствара „међупростор“, отвореност за читаочево препознавање, интерпретацију и стварање нових интертекстуалних веза у делу. У духу компаративног поимања књижевности уопште, Јован Делић (1995: 21) истакао је концизан и свеобухватан став: „Бавити се књижевношћу, значи мислити у релацијама“. Читалац постаје текстолог, упоређујући различите варијанте, проналазећи и „дописујући“ нова значења у њиховим односима. Динамичност и преображај значења представљају иманентне одлике интертекстуалности.

С друге стране, генерализовањем ставова о природи интертекстуалности, у науци о књижевности отвара се проблем спецификације појмова, који се често употребљавају у различитим значењима, те долази до парадоксалности њихових тумачења „у зависности од контекста“ у књижевнотеоријском тексту. Циклична концепција редоследа епоха и стилова у књижевности добија своје оправдање, али и допуну у феномену интертекстуалности.

6 У транспоновану супротстављених модуса различитих делова прототекста, интертекстуалне везе могу постати и системи супротности.

Хајнрих Плет (Heinrich Plett) у студији *Интертекстуалности* износи „силогистички“ став који само привидно прецизира општост наведених једнакости текста и интертекста: сваки интертекст је текст, јер представља аутономну структуру знакова (уп. Плет 1991: 45). Међутим, то не мора имати и реверзибилно значење, јер сваки текст не мора бити и интертекст. Плет такође сугерише да се одређени текст не може интерпретирати изоловано, јер је он увек пост-текст, као и пре-текст. Овакву дистинкцију можемо тумачити као вођење дијалога са традицијом, и као потенцијални подстрек стварању нових текстова. Плет тумачи интертекстуалност са дијахронијског становишта, улазећи у очигледну контрадикцију и не вршећи анализу показатеља и критеријума генезе интертекста.

Транспоновани део или целина постојећег текста очекивано добијају нова значења. Овим поступком открива се један од аспеката интерпретације књижевног дела, а не (целокупан) смисао текста, јер би онда говорили једино из позиције затворених, линеарних семантичких система, а експлицитна употреба интертекстуалности сама по себи представља полифонију значења. Контекст интертекстуалних веза у књижевноуметничком делу непрекидно се преображава. Анализа контекста „подразумеваног смисла“ постаје још комплекснија, ако се има у виду да савремена наука о књижевности тежи ка полифонији различитих теоријских ставова. Ова промена значења може бити, с друге стране, проузрокована и разнородним виђењима културе у оквиру једног уметничког дела. За објашњење овог феномена погодан је термин „интерконтекстуалност“ (*intercontextuality*), који уводи Николас Цурбруг (Nicholas Zurbrugg), имплицитно бришући и разлике (сада већ класичне дистинкције) између спољашњег и унутрашњег контекста тумачења дела, имајући у виду доминантну тезу о потпуној зависности значења од динамичности контекста (уп. Цурбруг 1984: 86 – 107).

Улрих Бројх (Ulrich Broih) је имплицитно одредио интертекст као субординиран појам тексту, сматрајући да мора постојати и директно упућивање на претходни текст (имплицитно имајући у виду и интерконтекстуалност), да би се остварила интертекстуална веза, ауторовим коришћењем назнака, или маркера (уп. Бројх 1985: 12). У овом ставу Бројх је само привидно непрецизан, јер под „претходним текстом“ подразумева обједињујуће аспекте протекста и подтекста. Теоријски ставови Улриха Бројха погодни су за интертекстуално-компаративна проучавања, показујући изузетну флексибилност и универзалност, а с друге стране – њихова

специјализованост у интерпретативном смислу има широку примену у анализи процесуалности интертекстуалних веза.

Да би се увидела суштина Бројховог поимања интертекстуалности, у овом контексту истичемо наше поимање сличности и разлика између појмова подтекста и прототекста. Појам подтекста је уопштен, те може представљати и систем скривених значења дела, која се „откривају“ херменеутичким компаративним методама. Такође, подтекст више асоцира на тематску и идејну, него на формалну димензију дела. Прототекст је прецизнија одредница, јер једноставно означава претходни, односно „први“ текст на који нас упућује новонастало дело; према томе, да би се остварила интертекстуална коресподентност, морају се успоставити системи сугестије, као и полифоније значења. Подтекст је слојевитији појам, ближи релацијама интерконтекстуалности, који може означавати: а) свеобухватност књижевне традиције која посредно или непосредно утиче на стварање дела; б) сегменте, као и одлике значења прототекста, в) новооткривена значења прототекста у новом тексту, г) коресподентност значења тоталитета текста и прототекста. Зато задатак теоретичара књижевности у области интертекстуалне компаратистике представља, дакле, анализу односа подтекста, прототекста и интертекстуалних веза са новонасталим текстом, од ауторове селекције, стваралачког процеса до рецепције.

1.2.1 Интертекстуалност – иманентна одлика постмодернизма

Развоју интертекстуалности у постмодернизму допринео је општи став да се уметност ствара једино из уметности. Постмодернизам представља нову врсту ларпурлартизма која обједињује спољашњи и „унутрашњи контекст“⁷ семантичке аутономије дела, тежећи да створи полифонију значења⁸. Плурализам идеја у постмодернизму условљен је и преображајем различитих врста традиције⁹ и

7 Шездесетих година двадесетог века, пре доминације постмодернизма, није била у кризи уметност, већ једносмерни начин обликовања и рецепције дела, који је затворен у систем пишчеве интенције и ограничен одређеним жанром.

8 Катица Кулакова, напротив, мисли да „постмодернизам растерује илузију аутономије литерарних дела и истиче њихову историчност и контекстуалност“ (Kulavkova, K. *Intertextual options and modifications*, translated from Macedonian by Zoran Anchevski, www.kulavkova.com, 14. 5. 2010). Под појмом аутономије дела, Катица Кулакова подразумева схватање по коме значења дела треба тражити искључиво у његовој семантичкој иманентности у ужем смислу. Ово, такозвано унутрашње проучавање књижевности, било је доминантно у науци о књижевности од руских формалиста до структурализма шездесетих година двадесетог века.

9 У плурализму идеја постмодернизам мења и проширује поимање семантичке аутономије текста.

начина њихове деконструкције, тако да је интертекстуалност постала његова доминантна одлика.

По мишљењу Манфреда Пфистера (Manfred Pfister), „постмодернизам и интертекстуалност се данас третирају готово као синоними“ (Пфистер 1991: 209). Културно-цивилизацијска знања су се до те мере увећала, да због своје полифоничне природе постмодернистички свет не може представљати целовит, већ само интертекстуални плуралистички систем. У овим односима настаје парадокс: децентрализована, нелинеарна књижевност ствара полифонију и амбигвитет, „обједињујући“ различите тенденције у постмодернизму¹⁰. У постмодернистичком виђењу света, искључени су појмови дијалектике и поларитета¹¹, а њихову улогу су преузели дихотомија, синхронизитет и паралелизам. Постмодернизам жели да поново „створи“ књижевну традицију, да превреднује њене филозофске концепте, културне и друштвене вредности, али у исто време и да искорени предрасуде везане за линеарност и „иреверзибилност“ књижевности. У постмодернизму се ствара нова „метајезичка“, нелинеарна књижевност, оличена у синкретизму и интердисциплинарности, која истиче своју интертекстуалну природу. Интертекстуалност садржи у својој основи амбигвитет¹², јер се истовремено и актуелизује и преображава значење транспонованог текста, успостављајући мултипликацију стваралачког процеса.

Жак Дерида (Jacques Derrida) истиче да се „сваким текстом чита други текст“ (Derrida 1979: 105). Овај општи став је директно утицао на целокупну теоријску мисао постмодернизма. Тако је афирмисана идеја нове кохерентности књижевности, али не на монолитан начин, већ у ширем смислу плуралитета који ствара системе супротности, јер је у књижевном делу успостављена мул-

¹⁰ Мора се разликовати парадокс као грешка у научном доказивању од легитимног парадокса који представља афирмативни стваралачки принцип у књижевном делу.

¹¹ Структуралистичко поимање, везано за модернизам, стварало је идеје бинарних опозиција у проучавању књижевности, док постструктурализам у постмодерни уводи амбигвитет, парадокс и систем супротности као легитимне аспекте анализе и синтезе.

¹² Линда Хачион (Linda Hutcheon) истиче да „постмодернизам оспорава управо ту идеју стандарда истине који се могу потврдити, тако што поставља питања, као што су: Ко је потврђује? Помоћу којих стандарда? Шта се мисли под стандардом? Зашто желимо стандарде? Са којим циљевима су изражени?“ (Хачион 1996: 346). Теорије постмодернизма не теже ка полемици у разрешавању противречности, већ дифузност парадокса представља њихову легитимну стваралачку особину. Додаћемо да постмодернизам, не само што оспорава идеју „стандарда“, (полазећи од опште деконструкције), већ, с друге стране, врло конструктивно успоставља ново поимање динамичности, разгранатости и амбигвитета појмова „стандарда“, кода и контекста у интертекстуалним коресподентностима.

типикација стваралачког процеса, као и интертекстуалне коресподентности. Оваква врста постмодернистичке деконструкције преображава и само поимање уметности. Контекст значења дела зависи од амбигвитета контекста његовог настајања, као и од контекста рецепције.

Нирман Морањак Бамбураћ (Nirman Moranjak Bamburać), под утицајем Деридиног става, уводи дистинкцију између интертекстуалности и алтеритета, које посматра као интерферентне феномене:

„На тај се начин у изучавање књижевности уводе два занимљива модела: интертекстуалност (оно што текст у свом настајању захвата од других текстова) и алтеритет (процес који осигурава укључивање текста у нове и другачије контексте у односу на онај првобитни који је утјецао на његово конституирање)” (Moranjak Bamburać 2003: 13).

Интертекстуалност и алтеритет су интерферентни процеси стварања новог идентитета постмодернистичког дела. Под појмом алтеритета не треба подразумевати само ауторов однос према синхронији и дијахронији у књижевности, већ и „објективистичко“ сагледавање сопственог стваралачког опуса. Интертекстуалност се може тумачити и као остваривање сопственог идентитета у алтеритету.

Интертекстуалност¹³ се посебно остварује у делима ерудитне постмодернистичке прозе, као доминантни наративни поступак који представља тежњу ка проналажењу „праузрока“ савремених цивилизацијских токова. Дакле, процес интертекстуалности у ерудитној прози постмодернизма садржи најмање три етапе: а) оживљава се „код“ традиције; б) преображавају се његова значења у контексту савремене суме искуства; в) ствара се амбигвитетни постмодернистички код као аутономна семантичка категорија, не представљајући правило које затвара, већ систем који отвара могућности нових интерпретација (уп. Еко 2004: 15). Али, не треба створити погрешну слику о постмодернизму као правцу који пародира и руши вредности различитих књижевних традиција.

¹³ У овом смислу, такође, треба споменути и кореспондирајући термин *интерлиџерарности*, који више упућује на идеје Манфреда Пфистера и Уриха Бројха, него на „владајуће“ теорије интертекстуалности Јулије Кристеве и Ролана Барта. Најчешће се користи у теорији књижевности у ужем смислу у којој је погодан за интерпретативне паралеле двају књижевноуметничких дела, док је интертекстуалност, пре свега термин опште семиотике и зато је чешће у употреби, јер може, поред наведених аспеката интерлиџерарности, обухватити и интерференцију уметничког и извануметничког садржаја.

Андреас Хајсен (Andreas Huysen) истиче да се „постмодернизам не може више ни хвалити ни кудити *en bloc*. Постмодерно се мора одбранити од његових заговорника и од његових клеветника“ (цит. према: Хачион 1996: 8). Постмодернизам, дакле, није догматске природе, а такође не би требало да представља помодарство, а с друге стране, ни да доживи негативну критику због доминације принципа интертекстуалности. Први разлог заступања овог става састоји се у чињеници да теоријски ставови управо проистичу из плурализма постмодернистичке књижевности. Други разлог је естетичке природе, јер се поетички принципи постмодернизма примењују на различите начине, који су врло либерални и више означавају описе релација, него конституисане идеје. Међутим, између ових супротности не постоји полемика, већ плурализам идеја, а недореченост и амбивитет постају њихове легитимне и позитивне особине.

Идеја оригиналности у оквирима интертекстуалности проистиче и из природе постмодернизма, у коме *semiosis* представља основни стваралачки принцип. Са филозофског становишта, доминантној улози интертекстуалности у постмодернизму допринеле су идеје релативности, реверзибилности, паралелизма и цикличности времена. Постмодернистички писац не промишља историју књижевности дијахронијским, већ симултаним начином. У односу према стварању, књижевност постмодернизма обједињује истовремено и *mimesis* и *diegesis, praxis*, субјекат и објекат, посебно у смислу метатекстуалности. Циљ постмодернизма није само мењање савременог света, већ промена поимања читавог културно-цивилизацијског тока, са свим његовим палимпсестима.

Да бисмо ближе одредили везе између интертекстуалности и постмодернизма, укључићемо у разматрање и постмодернистичку реакцију на вредности књижевне традиције уопште. Идеја рушења модернистичких вредности у постмодернизму постала је опште прихваћена хипотеза у науци о књижевности од осамдесетих година двадесетог века, али је више допринела тумачењу модернистичке поетике, него плурализму постмодернистичке уметности. На пример, Мишко Шуваковић, у појмовнику *Посимодерна* (1995: 125), дефинише постмодернизам у књижевности кроз „различите књижевне продукције засноване на критици и деконструкцији модернистичке књижевности и културе, а развијане од средине шездесетих година“. Овај став треба допунити констатацијом да је реакција на модернистичка поимања књижевности само један од аспеката постмодернизма. У есеју „Милорад Павић између модер-

не и постмодерне“, Зоран Глушчевић сматра да је постмодернизам естетичко-теоријска тенденција која још увек није дефинисана, па, према томе, садржи мноштво противречности¹⁴. Поред овог става, значајног за тумачење природе постмодернизма, ипак је нужно конституисање и обједињавање поетичких особина постмодернизма у науци о књижевности - у кохерентнију поетику која би садржала како идејне и формалне, тако и аксиолошке аспекте. Наравно, такво конституисање не би било прескриптивно, него би имало одлике дескриптивне анализе¹⁵. Треба такође истаћи да су систем контраста и парадокс у самом корену децентрализовани, представљајући полифонију постмодернистичких тенденција, где се због саме његове природе измиче дефинисаности, а свака дефиниција нужно тежи логоцентризму.

Истицање контрадикције и парадокса у свим елементима стваралачког процеса, као и рецепције, постаје општеприхваћени сегмент теорије постмодернизма. Зато у студији *Поетика постмодернизма*, Линда Хачион (1996: 202) истиче да „постмодернистичка уметност није толико двосмислена, колико је подвојена и противречна“. Треба ипак допунити овај општи став, имајући у виду узроке природе постмодернизма. Наиме, унутрашња противречност постмодернистичке књижевности управо проистиче из њене амбивитетне и интертекстуалне природе. У полисемичности и амбивитетету интертекстуалности, присутна је, с једне стране, селекција значења, а с друге, тоталитет – универзум дела као свеобухватност која ствара асоцијативне могућности тумачења дела.

1.2.2 Цитатни поступак – експлицитни вид интертекстуалности

Цитатност је до те мере усвојена као иманентна одлика постмодернизма, да се развила у цитатологију, као посебну дисциплину у оквиру науке о књижевности, а, шире посматрано, постала је и културолошки феномен савременог доба. Зоран Константиновић (2002: 40), у студији *Интертекстуална комјарација*

14 Уп. Глушчевић, З. *Милорад Павић између модерне и постмодерне*, пројекат „Растко“, http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz_portret/12_pkp_gluscevic.html, 21. 8. 2010.

15 Недовољна дефинисаност поетичких ставова постмодернизма сасвим је и разумљива, јер је постмодернизам правац у конституисању, односно представља актуелни процес. За савремене проучаваоце књижевности, његово дефинисање је отежано и због недостатка дистанце од самог предмета, као и због плуралистичких тенденција у постмодернизму. Такође, врло је могућа и подела постмодернизма на мање стилске правце.

стика назива цитат „културолошким метатекстом“, због универзалности и флексибилности његове употребе.

У теорији цитатности, односно у цитатологији, постоје два основна супротстављена поимања цитата. Прво, шире схватање, односи се на шездесете и седамдесете године двадесетог века и на конституисање теорије интертекстуалности, које је, како смо напоменули, било базирано на општим семиотичким анализама. Јулија Кристева, на пример, назива цитатом свако подсећање на други текст. Шире поимање је пре свега, имало позитивну улогу у истицању доминантне улоге цитатних поступака у модерној књижевности. Ипак, на тај начин је доведена у питање употреба врло корисних компаративних појмова утицаја и паралела. Шире поимање, дакле, не може се користити у анализама дистинкције између различитих аспеката преузимања, или пак преображаја прототекста, пре свега, због своје опште семиотичке природе. Уже поимање цитата, с друге стране, корисније је за детаљнију анализу конкретног прототекста и интертекстуалних веза у белетристици. Зоран Константиновић (2002: 9) предлаже да се „у овом случају не говори о цитатима, већ о индикативима као местима која у тексту на ма који начин указују на његову повезаност са другим текстовима“. Константиновић овом дистинкцијом прецизира не само појам цитатности, него и само поље проучавања цитатологије. Индикатив¹⁶, преузет, пре свега, из теорије синтаксе, указује и на „сугестивну“ природу интертекстуалних веза и детаљније одређује природу цитатности у интерпретацији књижевног дела.

Цитатни поступак у књижевноуметничком делу дефинишемо као дословно преношење одломка другог текста, са или без навођења његовог порекла, при чему може доћи и до промене значења које тај одломак садржи у прототексту, у зависности од спољашњег и унутрашњег контекста дела.

Наводећи извор цитата, аутор тежи ка експлицитнијем откривању сугестије значења, као и реafirмацији прототекста. Цитатност тако успоставља двојност идентитета и алтеритета. С друге стране, изостављање навођења извора означава ауторов слободнији однос према традицији. Аутор се односи према цитату¹⁷

16 Лат. *indicativus* - показни (или изјавни) глаголски начин.

17 Као што, на пример, Џејмс Џојс (James Joyce) у *Уликсу* (итал. прев. цит. стр. 51.) цитира Аристотелову мисао из дела „О души“, („*De anima*“, VII, 30a): „Зашто провидно? Провидно, непровидно“. По мишљењу Умберта Ека, у овом Стивенском монологу постепено се Аристотелове „уредне репартиције аргумената претварају у врсту непрекидног тока, у којему ствари и идеје губе своју физиономију и постају конфузне, двосмислене, дволичне“ (Еко 1965: 265).

првобитно као емпиријски читалац; даље, постаје коаутор, транспонујући га у нови тематско-мотивски контекст и на тај начин врши његову интерпретацију. Трећи корак представља ауторски преображај значења цитата, ограничавајући га у одређеним функцијама које поседује структура текста, понекад селекујући и његова мање доминантна значења, али и отварајући поља за нове асоцијације, које често и сам нема у виду у стваралачком поступку, а које су апсолутно равноправне са његовим интенцијама, уколико то дозвољавају интенције дела. Тако писац преображава традицију, проширујући је искуством савремене културе, често се чак и сукобљавајући са традиционалним, канонским, затвореним системима. Наиме, цитат у постмодернистичком тексту, иако је пренесен дословно, не мора бити директно везан за „основна“ значења прототекста, чак може, у зависности од контекста дела, садржати битно различита, па чак и супротна значења, од оних које поседује у „изворнику“; његов смисао зависи, пре свега од различитости контекста употребе, као и од међуконтекстуалних веза прототекста и новог, постмодернистичког текста. У једном постмодернистичком делу не мора постојати одређени владајући код-контекст¹⁸, по коме би се интерпретирале његове интертекстуалне везе. У овом систему, цитатност је остварила доминантну улогу у полифонији постмодернизма, као природни израз амбигвитетног поимања књижевности.

У овој врсти постмодернистичке аутопоетике, читалац има улогу која се састоји из пет етапа: препознавања прототекста, селекције функције значења које цитирани одломак поседује, интерпретације коресподентности текста и прототекста (као главна етапа), као и могућности читаочевог „коауторства“, под условом да такав дијалог сугеришу интенције дела у отворености према различитим културним кодовима. У процесу рецепције, доминанту улогу остварује сума читаочевог искуства, односно његово енциклопедијско знање. Појам знања по Шицовом (Alfred Schütz) мишљењу „обухвата све врсте вјеровања: од неутемељенога, слијепог вјеровања, од претпоставке пуке шансе или вјероватноће, до повјерења у емпиријску извесност“ (Шиц 1971: 201). У овом ставу, дакле подразумева се најшири обухват много више од чињеничног и „проверљивог“ кохерентног система, што би се могло итекако применити на полифонију постмодернизма, који и не тежи објективности, већ субјективној општости. Наравно, Шицова идеја је, пре свега, културоло-

¹⁸ Под појмом код-контекст подразумевам кохерентан систем значења текста, који читаоцу пружа „смернице“ и сугестије у правцу доследности његове интерпретације.

шке природе, па би у интерпретацији књижевно-уметничких дела постмодернизма морао бити укључен „међуконтекстуални“ аспект значења, као и интерференција објективних и субјективних ауторових и читалачких ставова. На тај начин се успоставља усклађивање ауторовог и читаочевог „кода“, што никако не значи ограничавање читаочево слободе интерпретације, већ усмеравање, али и подстрек за проналажење нових значења дела.

У постмодернизму постоји уверење да је цитатни поступак илуминативни, односно стваралачки, код кога је битнији преображај цитата, као и оригинална употреба цитата у новом контексту, у стварању „властите културе и властитог читалачког искуства“ (Tolić-Oraić 1990: 44). Илуминативни цитат¹⁹ је заступљен у књижевно-уметничком делу, јер носи „печат ствараоца“ и преображај прототекста у новом контексту²⁰, Изразито фреквентна употреба цитата (у постмодернизму) има различите узроке: од идеје космополитизма, ерудиције, универзалности и „свевремености“ књижевности, до декаденције модерне културе. Да би слика савремене књижевности била још комплекснија, треба истаћи да ови узроци нису у односима бинарних опозиција, већ су амбивитетни и често су обједињени у једном књижевноуметничком делу. У овим односима садржан је коренски парадокс постмодернизма, који више долази до изражаја, ако писац тежи ка отворености значења, не исказујући јединствен став, већ посматрајући своје време, као и традицију, из критичко-аналитичке позиције, свестан полифоније и непрекидног преображаја света.

Шире посматрано, процес цитатности, односно повезивања транспоновог одломка прототекста и значења које он поседује у новом тексту, остварује се сваким новим читањем, пре свега због промене спољашњег - социјалног, културног и историјског контекста, тако да у делу опстају универзални - „свевремени“ семантички и естетски аспекти, а мењају се ауторске перспективе које припадају времену стваралачког процеса.

Истичемо да цитат не мора бити само саставни део, инспирација или повод новонасталог текста. У осветљавању сопствених, често

19 Подела цитата Дубравке Толић-Ораић на илуминативни и илустративни, корисна је у семиотици као општој дисциплини, али у савременој теорији књижевности предмет проучавања је, пре свега илуминативни цитат, па самим тим ова дистинкција представља *circulus in demonstrandum* у анализи цитата конкретног књижевноуметничког дела у постмодернизму.

20 Док је илустративни цитат, који се директно позива на значење прототекста, погодан за приказивање изван-уметничког садржаја. Посебну комплексну творевину чини спој илустративних и илуминативних цитата у једном књижевно-уметничком делу.

и авангардних идеја, аутор се може послужити и селекцијом књижевне традиције - делом прототекста који ће читати и преобразити на нов начин. Цитат, дакле, може бити у функцији коментара новонасталог, оригиналног текста и тако створити специфичну, постмодернистичку врсту негације дијакхронијског поимања историје књижевности, успостављајући циклични и реверзибилни однос према традицији. На тај начин се дефинитивно руши идеја линеарности историје књижевности. Аутоцитат, опет, представља специфичан облик преиспитивања и модификације сопственог стваралачког опуса. Аутоцитат може бити модификован кроз коресподентност значења различитих дела једног аутора, чинећи посебни симболички систем. Поједина значења из дела једног аутора често могу представљати и путоказ у интерпретацији његових других дела, али, такође, у постмодернизму могу означавати дијалог, преображај, па чак и одбацивање првобитних идеја. Тако настају привидни, али и коренски парадокси у општој слици стваралаштва. Аутоцитатност²¹, с друге стране, обогаћује значења дела у смислу динамичности контекста. Претходна дела једног писца на тај начин успостављају дијалог са књижевном традицијом у односу у новонасталом делу.

У случају пародије, па и травестије, када аутор цитатом, који употребљава у новом контексту, руши или карикира одређену поетику, чак и тада можемо говорити о специфичној врсти утицаја, (ре)акције, јер се негацијом одређених поетичких принципа они ипак на тренутак поново призивају. Природа постмодернистичких тенденција зависи, пре свега, од врсте традиције коју преображава, као и од интерференције и начина остваривања врло флексибилних постмодернистичких ставова²².

Чак и само транспоновање цитата у новом тексту означава поступак његове реинтерпретације. Прво, самим чином издвајања из прототекста, треба посматрати одломак не као сегмент, већ као микроцелину која репрезентује читав прототекст у другом тексту. Цитирањем одломка прототекста²³, односно, формалном и семантичком селекцијом, могу се „активирати“ значења која нису припадала доминантним семантичким аспектима у прототексту, те се тако може извршити процес њихове актуелизације у по-

21 Такође, један од облика наративне мистификације представља псеудоцитат, који суштински означава прикривени аутоцитат.

22 Док је у авангардним правцима до шездесетих година двадесетог века ова мисао остала прикривена, (па чак и непризната од стране вођа књижевних покрета), у постмодернизму је постала експлицитна поетичка одлика.

23 На пример, Милена Стојановић (2004: 213-229) наводи следећу схему: подтекст (прототекст) ---- интекст (цитат) ----- властити текст.

стмодернистичком делу. Упоредо са формалним аспектима, у овом процесу се преображавају и идејни аспекти прототекста. На тај начин се ствара специфични текст у тексту: одломак прототекста, пре свега, мења своје законитости форме; сегмент прототекста постаје амбивитетан тако што формално и семантички креспондира са полифонијом значења постмодернистичког текста.

Закључујемо да фреквентна употреба цитата у постмодернизму не представља имитативно призивање традиције, већ управо њен преображај, (пре свега у претварању дијахронијске систематичности и припадности различитим епохама) у синхронијско, симултано поимање традиције. Цитатним поступком могу се истовремено призвати уметничке специфичности од почетка цивилизације до савременог доба²⁴, и тако бити присутне у једном свевидећем, универзалном времену – у организованом хаосу постмодернизма. Аутор, такође, може вршити и адаптацију цитата у зависности од својих идејних ставова, тако што ће цитат пренети у нови унутрашњи контекст. Ова врста комбинације у постмодернизму сматра се аутентичном, чак и оригиналном у највишем аксиолошком смислу. Цитатност тако постаје привилегија постмодернизма, привидно парадоксално, представљајући средство у тражењу новог уметничког израза.

1.3 *Метатекстуалности и постмодернизам*

Промишљање о природи интертекстуалности, дакле, нужно представља и промишљање о природи самог текста – метатекстуалну димензију која чини иманентну одлику поетике постмодернизма у новој визији аутономије књижевности, у којој текст постаје свет, а свет се преображава у текст. Један од главних циљева савремених проучавања књижевности представља тумачење природе и сврхе метатекстуалних аспеката. Жерар Женет (Gérard Genette) дефинише метатекстуалност на следећи начин:

„Ту сврставам под појмом метатекстуалности (насталом по моделу језик/метајезик) транстекстуални однос који повезује коментар са текстом којег коментарише: сви књижевни критичари, већ вековима, стварају метатекст, а да то и не знају“ (Женет 1985: 189)²⁵.

24 Најлепши хвалоспев цитатном поступку изрекла је бугарска песникиња Марина Цветајева, која свет назива само једним прелепим цитатом.

25 У овом ставу Женет вероватно асоцира на смисао модела – језик/метајезик, присутан у подели чувеног руског формалисте, Романа Јакобсона (Roman Jakobson), на четири елементарне функције језика: референцијалну (комуникативну), поетску, фатичку и метајезичку, која је оставила утицај на целокупну структуралистичку мисао.

Обједињавање поетске и метајезичке функције језика представља функцију метатекста у уметности постмодернизма, док се уједно наглашавају и имплицитни елементи метатекстуалности у уметничком наслеђу. Женет посматра метатекстуалност као релацију, односно имплицитно и као процес који може обухватити и уметничке и вануметничке текстове. Метатекст²⁶, дакле, тежи да успостави идејну, формалну и семантичку универзалност комуникације текста и подтекста, често есејистичким, па и књижевно-теоријским модусом у оквиру уметничког дела. Поетички аспекти, сходно својој природи, поседују метатекстуалност као своју иманентну одлику и најчешће су у функцији оквира семантичких аспеката²⁷.

Пошто постмодернизам нема јединствену поетику, метатекстуални коментар се може сматрати и специфичном врстом стваралачког „манифеста“. Метатекстуалност расветљава процес стварања, објашњава формалне аспекте, и представља увод у тематску и идејну димензију дела. Тема постмодернистичког дела може постати промишљање о природи уметности. По мишљењу Драгана Илића, „метатекстуалност представља експлицитни или имплицитни коментар на други текст“ (Илић 2006: 242). Метатекстуалност представља синхронизитет „идентитета“ и „алтеритета“ у књижевном делу. Поетска интерпретација прототекста тако може постати доминантни мотив књижевног дела²⁸, а метатекстуалност при том експлицитно у том случају кореспондира са иманентним аспектима интертекстуалности.

Метатекстуалност у постмодернизму, не само што преиспитује традицију, већ врши и непрестано преиспитивање сопствених поетичких принципа. У овом смислу, метатекстуалност је у функцији „оквира“ који сугерише одређене интерпретативне токове, а суштински апелује на сарадњу, па чак и на коауторску улогу читаоца. Ставови у метатекстуалним алузијама, „прегледима“ традиције и реминисценцијама, могу пружити читаоцу суму базичних

26 Уопштени став о природи и функцији метатекстуалности заступа Павао Павличић, имплицитно укључујући у појам метатекстуалности и целокупно научно бављење књижевношћу (Павличић 1993: 110). Ово схватање свакако на позитиван начин истиче улогу метатекстуалности у постмодернизму, али у нашем раду нећемо подразумевати метатекстуалност у ширем схватању, него, пре свега, као спој теоријског и уметничког дискурса у књижевноуметничком делу.

27 Морају се, међутим, узети у обзир и њихове разлике које се састоје, пре свега, у специфичности односа према прототексту.

28 У овом смислу, метатекстуалност не представља само дијалог са књижевношћу и науком о књижевности, већ успоставља нову филозофску и метакритичку димензију.

предзнања за тумачење дела²⁹. Развојем постмодернизма, такође, метатекстуалност добија значење интерференције теоријског и уметничког дискурса. Од универзалне, али ипак имплицитне особине књижевности, метатекстуалност је у постмодернизму постала једна од доминантних поетичких одлика.

У интерференцији поетичких и семантичких аспеката дела, пишчев коментар одломка преузетог из прототекста представља најексплицитнији вид споја интертекстуалности и метатекстуалности. Аутопоетички ставови у виду прикривеног метатекстуалног аспекта на експлицитан начин³⁰ изражавају опсесију плурализмом идеја у постмодернистичкој књижевности³¹. Наиме, метатекстуални коментари у књижевноуметничком делу далеко више утичу на поетику постмодернизма него што су то учиниле многобројне књижевно-научне студије. Ставови, појмови и идеје метатекстуалности преплићу се са сликовном-метафоричном природом белетристике, чинећи систем који проналази суштину једино у универзуму уметности, а с друге стране даје смисао свету у коме егзистира, као један од најзначајнијих видова људског духа.

Метатекстуалност остварује своје доминантне принципе у ерудитној прози постмодернизма, која обухвата синхронизитет најразноврснијих аспеката књижевног наслеђа. Ерудитна постмодернистичка књижевност уводи метатекстуалност као уметнички поступак космополитског односа према традицији, успостављајући синхронизитет разнородних поетика. Ерудисија представља иманентну одлику метатекстуалности. Метатекстуалност означава непрекидни пишчев монолог о природи књижевности, који се постепено, у комуникацији са читаоцем, претвара у дијалог са културом и цивилизацијом. У времену које не поседује једну владајућу књижевну „идеологију“, метатекстуалност заступа јединство у различитости, чија је позитивна страна свакако слобода стварања, односно, критички и полемички начин мишљења.

29 Треба истаћи да је постмодернизам опседнут мењањем историје и истицањем мотива тајних знања. Такође, треба прецизирати ову констатацију ставом да метатекстуалност у постмодернизму најчешће представља транспоновање теоријског дискурса у књижевноуметничком делу.

30 Метатекстуални аспект такође може представљати и коментар сопственог текста – претекст.

31 Један од доминантних разлога заступљености метатекстуалне димензије у постмодернизму, с друге стране, налази се управо у непостојању кохерентне, постмодернистичке поетике, те стога аутор непрестано тежи самокритици, од формалног, преко тематско-идејног, до аксиолошког аспекта.

1.4 Синтеза и закључни ставови о поимању процеса интертекстуалности

Закључујемо да је појам интертекстуалности комплексан пример амбивитетности појединих особина његових генеричких и модалних дефиниција. Разлог је у све ширем садржају који овај феномен поприма у савременој науци о књижевности. Теорије одређивања обима и функције појма интертекстуалности могу се поделити на два основна схватања: шире – по коме сваки текст представља интертекст, и уже – које прецизира постојање „сигнала“ у тексту, односно експлицитног или имплицитног упућивања на други текст, у дијалогу са читаоцем. Шире схватање је погодно почелима конституисања појма интертекстуалности (у теоријској мисли Јулије Кристеве и Ролана Барта), да би се истакао значај овог феномена у књижевно-уметничком делу, које увек води дијалог са традицијом, и како би се објаснила природа његове опште парадигме³². Даље, било је неопходно створити овај појам у функцији дескрипције феномена у тумачењу књижевности који су од антике, па до шездесетих година двадесетог века, остали на имплицитном нивоу.

Међутим, шире схватање интертекстуалности³³, има и своја методолошка ограничења. Ова теоријска претпоставка о природи сваког текста као интертекста створила би кризу науке о књижевности и отворила нерешиве дилеме: зашто би, у том случају, интертекстуалност требало тумачити као посебан феномен, и на који начин се може дефинисати специфична интертекстуална компонента једног текста који је суштински – интертекст? Пре свега, ако у потпуности изједначимо текст са (интер)текстом, тиме нисмо објаснили ни један појам, крећемо се у „зачараном кругу“, дајући за узврат само једно одређивање конститутивне особине комуникације међу текстовима. Па чак и у том случају, треба напоменути да су првобитне теорије интертекстуалности више посматране из перспективе усмерености на семиологију, него на теорију књижевности у ужем смислу (концентрисану на литерарност у тексту), што је донекле и разумљиво, с обзиром на то да је термин настао у новије време, (у правцу структуралистичких и постструктуралистичких оријента-

32 Такође, многи извори у књижевној традицији, присутни у постмодернизму, припадају „затвореним“ семиотичким системима, па према томе, поседују и другачије законитости интертекстуалних поступака.

33 Доминантна постструктуралистичка теорија, која заговара шире схватање интертекстуалности, бави се више појмом текста, трансекстуалности (кованица Жерара Жерарета) и уметничку и вануметничку природу текста сматра равноправном.

ција), али, поред ове опште парадигме, треба обратити пажњу и на формалне, као и на семантичке специфичности прототекста. Логично је, с друге стране, да ако већ постоји префикс *интер* (из)међу, онда је тај појам подређен изворном појму без префикса.

Истичемо да треба разликовати експлицитну интертекстуалност као аутопоетички поступак, где ауторским интенцијама текст постаје интертекст у употреби различитих алузија, парафраза или цитата, од имплицитне интертекстуалности, која сеже до ауторовог несвесног дијалога са књижевном традицијом. Сваки текст не мора бити и интертекст, али сваки (интер)текст нужно јесте (динамички) текст, са својим иманентним законитостима, па га у том смислу треба сматрати комплексним процесом кога ћемо поделити на неколико етапа:

1. Процес стварања књижевног дела:

- а) Ауторова свесна или несвесна селекција другог текста.
- б) Транспоноване у нови текст.
- в) Промена његове функције у новом тексту, а самим тим и у новом контексту који се тиче односа према интенцији аутора.
- г) Промена „старог“ текста; пишчева сугестија, тежња ка отворености значења и читаочевој сарадњи. Ова етапа је експлицитно заступљена у савременој уметности.

2. Процес симултане рецепције³⁴:

- а) Читачево свесно или несвесно, делимично или потпуно препознавање прототекста.
- б) Препознавање односа прототекста и интертекста, које сугерише текст, а не мора у свим аспектима значења бити подударно са пишчевим интенцијама.
- в) Читачева стваралачка улога, која обухвата „производњу“ значења текста и мењање контекста³⁵.

3. Процес *метаморфозе* рецепције

Књижевноуметничко дело, у коме поетички и семантички аспекти интертекстуалности заузимају доминантну улогу, захтева читачево коауторство које тежи поимању имплицитних, сугерисаних значења, јер „сарадничка“ улога читаоца у постмодернизму подразумева и слободу читачевог стварања семантичког контекста. У овом процесу читалац пролази кроз све фазе као у симултаном рецепцији, с тим што битне факторе представљају актуелност

³⁴ Под овим појмом подразумевамо однос читаоца према новонасталом делу.

³⁵ Ова етапа је посебно заступљена у концепцији „отвореног дела“ Умберта Ека, која је директно утицала на целокупну књижевност постмодернизма.

гледисти и сугестије аутора, теме, како текста, тако и прототекста. С друге стране, у духу времена рецепције, могу бити створена и нова значења интертекстуалних аспеката, тако да се постмодернистичко дело непрекидно преображава.

Литература

Барт 1986: Р. Барт, „Теорија о тексту“, превео Мирослав Бекер, Београд: *Рејублика*, Београд, бр. 12, 9 – 10.

Бамбураћ 2003: N. M. Bamburać, *Retorika tekstualnosti*, Sarajevo: Buybook.

Бахтин 1995: М. Бахтин, „Поводом естетике речи“, превела Злата Коцић, Београд: *Књижевна кријтика*, год. 26, Београд, 5-20.

Бити 1987: V. Biti, *Interes pripovjednog teksta*, Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.

Бројх 1985: U. Broich, Manfred Finster, *Intertextualität: Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien*, Tübingen.

Глушчевић, Зоран. „Милорад Павић између модерне и постмодерне, пројекат „Растко“, http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz_portret/12_pkr_gluscevic.html, 21. 8. 2010.

Делић 1995: Јован Делић, *Књижевни погледи Данила Киша*, Београд: Просвета.

Дерида 1979: Jacques Derrida: „Living On: Border lines“, in: *Deconstruction and Criticism*, Ed. Harold Bloom, *New York: Seabury Press*.

Еко 1965: U. Eko, *Otvoreno djelo*, preveo sa italijanskog Nika Milićević, Sarajevo: Veselin Masleša.

Еко 2004: U. Eko, *Kod*, превела Мирјана Ђукић–Влаховић, Београд: Народна књига, Alfa.

Женет 1985: Ж. Женет, *Фигуре*, Београд: Вук Караџић.

Илић 2006: Д. Илић, „Кратак увод у теорију пародије“, Нови Сад: *Летипис Машице српске*, мај, књ. 47, св. 5, Нови Сад, 836-852.

Јерков 1990: А. Јерков, *Нова текстуалност. Поговор Сабраним делима Милорада Павића*, у књизи *Анахорети у Њујорку у оквиру Сабраних дела Милорада Павића*, Београд: Просвета.

Кристева 1969: J. Kristeva, *Séméiotikè: recherches pour une sémanalyse*, Paris: Éditions du Seuil.

Константиновић 2002: З. Константиновић, *Интертекстуална комуникација*, Београд: Народна књига, Алфа.

Kulavkova, Katica. *Intertextual options and modifications*, translated from Macedonian by Zoran Anchevski, www.kulavkova.com, 14. 5. 2010.

Павличић 1993: Р. Pavličić, „Čemu služi autoreferencijalnost?“, u: *Intertekstualnost i autoreferencijalnost*, ur. Dubravka Tolić Oraić, Viktor Žmegač,

Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Плет 1991: Н. Plett, *Intertextuality*, Berlin: Walter de Gruyter.

Пфистер 1991: М. Pfister, „How postmodern is intertextuality?“ In: Н. F. Plett, *Intertextuality*, Berlin: Walter de Gruyter and Company.

Речник књижевних термина 1985: главни и одговорни уредник Драгиша Живковић, Београд: Нолит.

Рифатер 1984: М. Riffaterre, „Intertextual representation: On mimesis as interpretive discours“, *Critical inquiry* 11, Chicago: University of Chicago Press.

Стојановић 2004: М. Стојановић, „Интертекстуалност и цитатност као књижевни поступци“, у: *Књижевне теорије 20. века*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 213–229.

Толић-Ораић 1990: D. Tolić-Oraić, *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Хачион 1996: L. Hačion, *Poetika postmodernizma*, preveli Vladimir Gvozden i Ljubica Stanković, Novi Sad: Svetovi.

Цурбруг 1984: N. Zurbrugg, „Burroughs, Barts, and the Limits of intertextuality“, *Review of contemporary Fiction*, London: Dalkey archive press, 41, London, 86–107.

Шиц 1971: А. Schütz: *Das problem der Relevanz*, Frankfurt: Suhrkamp.

Шуваковић 1995: М. Шуваковић, *Постмодерна*, Београд: Народна књига.

Dušan R. Živković

THE NOTION OF INTERTEXTUALITY

Summary

The purpose of the paper is represented through the analysis of the genesis, nature and function of the process of intertextuality. The analysis is going in two directions: 1) in the diachronic dimension – it ranges from the first theories of intertextuality to the poetics of post-modernism; 2) in the synchronic dimension – it includes multi-layered communication among the author, reader (co-author) and text exposed to the incessant semantic metamorphosis. A broader perception of intertextuality is observed in this context, and according to this perception – each text represents an intertext; the narrower conception is also included within our observation, and the conception itself precisely defines the creation of intertextual relations by means of 'signals' given throughout the text, in terms of an explicit or implicit reference to another text in a dialogue with the reader. Therefore, while the broader conception of intertextuality is more appropriate for a description of the general paradigm, the narrower conception of intertextuality has a more precise function within the analysis of the concrete intertextual aspects in a literary work of art.

Прихваћено за штампу јула 2010.